

Drie economische redenen om de AOW-leeftijd niet te verhogen

De verhoging van de AOW-leeftijd veronachtzaamt dat de AOW de allerarmsten onder de bejaarden dient te beschermen. Bovendien worden de kosten van het verlies aan vrije tijd verwaarloosd. Het positieve effect op het overheidsbudget, kan in een alternatief scenario vrij eenvoudig omslaan in een tekort.

Veel macro-economen bepleiten een verhoging van de AOW-leeftijd (Beetsma en Romp, 2009; Heeringa en Bovenberg, 2009; Van Wijnbergen, 2006). De belangrijkste argumenten die daarbij worden gebruikt zijn dat door de gestegen levensverwachting het stelsel te duur wordt en dat door verhoging van de AOW-leeftijd dreigende tekorten op de arbeidsmarkt, die het gevolg zijn van de vergrijzing, kunnen worden tegengegaan. Dit was ook de insteek van de Commissie Arbeidsparticipatie (2008) die aan het begin van haar rapport stelde: "We krijgen de komende decennia te maken met meer werk en minder mensen [...]. Nederland heeft snel iedereen nodig en iedereen moet voortdurend inzetbaar zijn." Volgens de commissie zullen daarom mensen langer moeten werken en verhoging van de AOW-leeftijd is een van de noodzakelijke maatregelen daarvoor.

Er zijn echter ook economische argumenten tegen een verhoging van de AOW-leeftijd aan te voeren. Hier worden er drie besproken. Ten eerste tast een verhoging van de AOW-leeftijd de welvaart van arme ouderen aan, ten tweede leidt het tot een welvaartsverlies door de kleinere hoeveelheid vrije tijd en, ten slotte is het allerm minst zeker dat het zal leiden tot een toenemende arbeidsparticipatie van ouderen.

De AOW als vangnet

De AOW is vanaf het begin gericht geweest op de armste ouderen. Bij iedere majeure ingreep in de AOW zou daarom ook juist deze groep gevrijwaard moeten worden van negatieve effecten. Dit is in de afgelopen dertig jaar al niet het geval geweest, aangezien de bruto AOW geen gelijke tred heeft gehouden met het bbp. De verhoging van de AOW-leeftijd zal voor de komende decennia ook vooral de arme en ongezonde bejaarden treffen en doet daarmee afbreuk aan de oorspronkelijke functie van de AOW. Het motief voor de invoering van de AOW is door de Sociaal-Economische Raad (SER) in het begin van de jaren vijftig uitgebreid besproken (SER, 1954). Toen waren relatief veel bejaarden niet in staat in hun eigen onderhoud te voorzien. Volgens de SER

HARRIE VERBON

Hoogleraar aan de Universiteit van Tilburg

leidde dat tot de onontkoombaarheid van een inkomensvoorziening voor bejaarden: “Het algemene morele besef met betrekking tot de verhouding tot de naaste vereist reeds, dat in de hierdoor ontstane nood wordt voorzien” (SER, 1954) door een verplichte sociale verzekering. Omdat deze verzekering vooral gemotiveerd werd door armoede onder een aanwijsbare groep bejaarden, had de SER kunnen adviseren om de AOW inkomensafhankelijk te maken, dat wil zeggen om personen met een inkomen boven een zeker maximuminkomen uit te sluiten van de verzekering. De uitgesloten personen zouden dan ook geen AOW-premie hoeven te betalen, maar voor een eigen ouderdagsvoorziening moeten zorgen. Een belangrijke reden voor de SER om zo'n grens niet te adviseren, was de onzekerheid of een bepaald door besparingen opgebouwd vermogen in de toekomst voldoende zou zijn om een bestaansminimum tijdens de ouderdom te garanderen: “Het vermogen zelve is echter bij voortdurend onderworpen aan vele economische risico's, welke er de oorzaak van kunnen zijn, dat het onvoldoende wordt om in het levensonderhoud van de eigenaar te voorzien” (SER, 1954). In het laatste geval zouden deze mensen tijdens hun oude dag toch een beroep op een overheidsvoorziening moeten doen zonder daarvoor in het verleden AOW-premie te hebben betaald.

Naast de onbetrouwbaarheid van de financiële markt noemde de SER ook dat bij het beperken van de kring der verzekerden tot de meest behoeftigen, personen met hogere inkomens, zowel jongeren als ouderen, wellicht geen solidariteit zouden kunnen opbrengen met de minderbedeelde AOW-gerechtigde ouderen. Met andere woorden, als de regeling inkomensafhankelijk zou zijn, zou de steun voor een AOW-stelsel veel geringer zijn dan als iedereen het recht op een uniforme uitkering krijgt. De keerzijde hiervan is wel, aldus de SER in 1954, dat bij een algemene werkingssfeer van de AOW de kosten ervan hoger uitvallen. Om de AOW-kosten te beperken zou de uitkering alleen maar voldoende kunnen zijn voor de meest minimale basisbehoeften. Deze laatste eis, dat een volksverzekering als de AOW een beperkte kostenontwikkeling moet kennen om de steun in de samenleving niet te verspelen, betekende dat de AOW bij een algemeen bezuinigingsbeleid niet buiten schot kon blijven. De koppeling van de sociale-zekerheidsuitkeringen aan de CAO-lonen zorgde, tezamen met de slechte economische ontwikkeling, eind jaren zeventig en begin jaren tachtig voor exploderende uitgaven aan sociale zekerheid. Vanaf 1982, onder het bewind van de kabinetten-Lubbers, is er daarom ingegrepen in de uitgavenontwikkeling van de sociale uitkeringen door met name de stijging van de uitkeringshoogte te beperken. Ook de AOW ontkwam niet aan deze ingrepen. In tabel 1 worden enkele ontwikkelingen van de bruto AOW-uitgaven geschetst. De gevolgen van het bezuinigingsbeleid vanaf begin jaren tachtig voor de AOW zijn dat, ten eerste, de bruto AOW-

uitgaven als percentage van het bbp de afgelopen dertig jaar zijn gedaald van 5,4 procent in 1980 naar 4,4 procent in 2007. Merk hierbij op dat het aantal gepensioneerden in diezelfde periode is verdubbeld, hoewel de afhankelijkheidsratio door de toename van de beroepsbevolking iets minder snel is toegenomen. Als de bruto AOW-uitgaven per gepensioneerde welvaartsvast zouden zijn geweest, dat wil zeggen de afgelopen dertig jaar even hard waren gestegen als het bbp, zouden de bruto AOW-uitgaven nu meer dan twee keer zo hoog zijn dan de feitelijke uitgaven, zoals uit vergelijking van de ontwikkeling van de welvaartsvaste waarde en de ontwikkeling van het feitelijk uitgekeerde bedrag blijkt. Desondanks is er relatief weinig armoede onder gepensioneerden. Dit komt omdat een groot deel van de gepensioneerden, namelijk meer dan negentig procent, over een aanvullend pensioen beschikt (SCP, 2007). Voor gepensioneerden die alleen van de AOW moeten rondkomen is, onder meer, de ouderenaftrek in de inkomstenbelasting ingevoerd. De ontwikkeling van de netto AOW-uitgaven kan hierdoor afwijken van de ontwikkeling van de bruto-uitgaven. Omdat de ouderenaftrek inkomensafhankelijk is, is de AOW dat in feite ook geworden. Het uniforme karakter van de AOW, dat door de SER belangrijk werd geacht voor het draagvlak van de AOW, is daarmee verloren gegaan.

De conclusie uit het voorgaande is dat de vangnetfunctie van de AOW geweld is aangedaan omdat de AOW-uitkering niet welvaartsvast is gebleken. Behalve de hoogte van de uitkering is voor de minst bedeeden onder de ouderen ook de uitkeringsduur van belang. In de huidige maatschappelijke discussie is een van de belangrijkste argumenten voor een wenselijke verhoging van de AOW-leeftijd dat sinds de invoering van de AOW de levensverwachting flink is toegenomen. Het is echter ook bekend dat de levensverwachting grote verschillen laat zien tussen verschillende groepen ouderen (Verbon, 2009a). Hierbij speelt de sociaal-economische status een grote rol. Mensen met een lage sociaal-economische positie hebben een veel minder grote kans dan mensen met een hoge sociaal-economische positie om de 65-jarige leeftijd te halen en beginnen hun gezondheid al ver voor hun 65e jaar als minder goed te ervaren (Broese van Groenou, 2003). Twee voorvechters van verhoging van de AOW-leeftijd, Heeringa en Bovenberg, erkennen dit, maar voegen eraan toe dat de AOW-leeftijd geen goed instrument is om rekening te houden met de verschillen in levensverwachting “omdat ze algemeen van toepassing is” (Heeringa en Bovenberg, 2009). Dit citaat zouden de betrokkenen bij de SER-discussie van 1954 als vloeken in de kerk ervaren, omdat het motief voor de invoering van de AOW wordt omgedraaid. Zoals we net zagen richtte de AOW zich volgens het SER-advies van 1954 op de minst bedeeden onder de AOW-gerechtigde ouderen, maar moest de werking algemeen zijn om een brede steun voor de AOW te garanderen. Heeringa en Bovenberg draaien dit argument nu om en zeggen dat, omdat de werking algemeen is, er geen rekening meer kan worden gehouden met de lagere levensverwachting van de minst bedeeden onder de ouderen. Daarmee wordt de belangrijkste functie van de AOW, namelijk om als vangnet te dienen voor deze groep, geweld aangedaan.

Tabel 1

Ontwikkeling bruto AOW-uitgaven en aantallen deelnemers.

Jaar	Uitgekeerd bedrag (miljard euro)	AOW-ers (miljoenen) (AOW)	Beroepsbevolking (miljoenen) (BB)	Afhankelijkheidsratio (AOW/BB)	AOW-uitgaven % bbp	Welvaartsvaste AOW-uitgaven (miljard euro) ¹
1970	2,383	1,061	4,753	0,22	0,041	2,763
1980	8,749	1,333	5,344	0,25	0,054	8,749
1990	13,352	2,043	6,063	0,34	0,055	20,032
1998	17,578	2,276	6,957	0,33	0,048	33,200
2007	25,198	2,413	7,410	0,33	0,044	55,067

¹ De waarden in deze kolom zijn berekend op basis van de aanname dat de bruto AOW-uitkering per hoofd als percentage van het bbp constant is vanaf 1980.

Bron: Verbon, 2009b

De kosten van de AOW en de waarde van vrije tijd

De pensioengerechtigde leeftijd, en bijvoorbeeld ook de lengte van de werkweek, legt vast hoe de maatschappij denkt over de gewenste verdeling van het individuele leven over productieve arbeid en vrije tijd. De voorstanders van een verhoging van de AOW-leeftijd houden daar geen rekening mee en wijzen alleen op de financiële gevolgen van de gemiddeld hogere levensverwachting voor de AOW-uitgaven. Daarbij gaan ze ervan uit dat de huidige reële waarde van de AOW-uitkering volledig meestijgt met het bbp (Heeringa en Bovenberg, 2009; Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2009). Overigens, zoals in tabel 1 is te zien, is de afgelopen dertig jaar de welvaartswaarde van de bruto AOW gedaald. Daarom zou met hetzelfde recht een verlaging van de AOW-leeftijd bepleit kunnen worden om een compensatie te bieden voor het verlies aan uitkeringsrechten dat zich de afgelopen dertig jaar heeft ontwikkeld (Verbon, 2009b). Een gemiddeld hogere levensverwachting levert echter ook extra vrije tijd bij een ongewijzigde AOW-leeftijd. Bij een toenemende welvaart neemt natuurlijkerwijs ook de vraag naar vrije tijd toe. Dat blijkt uit de voortdurende afname van de arbeidsduur na de Tweede Wereldoorlog. Zo werkte in 1950 een voltijder nog gemiddeld ruim 2.200 uur per jaar, terwijl dat momenteel nog maar 1.700 uur is (Beckers en Langenberg, 2006). Behalve dat Nederlanders vijfhonderd uur per jaar minder zijn gaan werken, werken ze ook een geringer aantal jaren. De participatiegraad van personen ouder dan vijftig jaar is gedaald van 85 procent begin jaren zeventig tot minder dan vijftig procent midden jaren negentig (SER, 1999). Deze ontwikkeling werd overigens mede veroorzaakt door de invoering begin jaren tachtig van regelingen van Vervroegde Uittreding (VUT) die het voor oudere werknemers, meestal 55+, mogelijk maakte met vervroegd pensioen te gaan, vaak zonder dat ze daarvoor zelf voldoende premies hadden betaald. De hogere vraag naar vrije tijd die na de Tweede Wereldoorlog is ontstaan, betekent dat een verhoging van de AOW-leeftijd tot een welvaartsverlies in de vorm van minder vrije tijd zal leiden. Een tentatieve berekening van de omvang daarvan gaat als volgt. In 2035 zullen er ongeveer 450.000 mensen zijn van 65 en 66 jaar oud. Deze mensen krijgen geen AOW, maar, zullen onder de aanname dat ook aanvullende pensioenen pas ingaan met 67 jaar, moeten werken voor de kost. De overheid bespaart daarmee naar verwachting vier miljard euro aan bruto AOW-uitgaven (CPB, 2009). De 65- en 66-jarigen verliezen echter 1.700 uur aan vrije tijd per persoon, zijnde het gemiddeld aantal gewerkte uren per jaar. Gewaardeerd tegen een nominaal bruto-uurloon van twintig euro komt dat neer op een waardeverlies van vijftien miljard euro, heel wat meer dus dan de besparing voor de overheid. Dat is een zeer grove berekening omdat er bijvoorbeeld ook rekening moet worden gehouden met de welvaartswinsten die geboekt worden doordat de belastingen en premies kunnen dalen als gevolg van enerzijds de hogere belastinginkomsten op de 65- en 66-jarigen en de lagere AOW-uitkeringen anderzijds. Daarnaast zal in de praktijk een groot deel van de 65- en 66-jarigen niet aan het werk zijn als gevolg van de lage participatiegraad onder ouderen. Het is ingewikkeld om de extra netto welvaartskosten die het gevolg zijn van het toenemend aantal AOW-gerechtigden als gevolg van de vergrijzing, bij een ongewijzigde AOW-leeftijd en een welvaartsvaste AOW, af te zetten tegen het welvaartsverlies dat zou resulteren bij een langer werkzaam leven. Dat rechtvaardigt het echter allerminst om de waarde van vrije tijd bij de maatschappelijke discussie over de AOW-leeftijd dan maar helemaal te verwaarlozen.

De arbeidsparticipatie van ouderen

De verhoging van de AOW-leeftijd is volgens sommigen onontkoombaar, omdat er door de vergrijzing grote tekorten op de arbeidsmarkt ontstaan (Commissie Arbeidsparticipatie, 2008). Als dit waar is, is echter nog helemaal niet bewezen dat verhoging van de AOW-leeftijd een bijdrage kan leveren aan de oplossing van de tekorten. Belangrijkste punt van deze paragraaf is dat door een verhoging van de AOW-leeftijd de positie van oudere werknemers zal verzwakken waardoor hun arbeidsparticipatie afneemt in plaats van toeneemt. Er kunnen overigens kanttekeningen geplaatst worden bij de voorspelde tekorten op de arbeidsmarkt. Op de eerste plaats zijn ouderen weer meer gaan werken, juist door de afschaffing van de VUT. Op de tweede plaats zijn de dreigende

tekorten op de arbeidsmarkt ook een gevolg van de politiek van loonmatiging die hier in Nederland al meer dan dertig jaar in zwang is. Door de lonen laag te houden, is er veel vraag naar arbeid en worden eventuele tekorten aan arbeidskrachten kunstmatig in stand gehouden. Ten derde, de crisis heeft ervoor gezorgd dat de krapte op de arbeidsmarkt voorlopig uit het zicht is verdwenen (De Beer, 2009).

Zelfs als er tekorten aan personeel in met name de zorg en het onderwijs gaan ontstaan, als gevolg van vergrijzing, zoals de regering vreest (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2009) zullen die niet verdwijnen door iedereen te dwingen langer te blijven werken. Gezien de aard van het werk ligt het niet voor de hand dat mensen van 65 of 66 jaar in hoge mate voor de klas of bij de verpleging van zieken ingezet kunnen worden. Om die tekorten te doen verdwijnen, zal het voor jongeren aantrekkelijker gemaakt moeten worden om in die sectoren te gaan werken.

Een, vrijwillige, toename van de arbeidsinzet door ouderen is uiteraard goed voor de belastingbasis en de financiering van de welvaartsstaat. Het verlagen en afschaffen van de VUT heeft tot een toename van het arbeidsaanbod van ouderen geleid. De VUT maakte vervroegde pensionering op relatief jonge leeftijd mogelijk, soms zelfs al op 55-jarige leeftijd. Wie met de VUT wilde, moest een alles-of-niets-beslissing nemen, waar men niet meer op terug kon komen. Het lag daarom voor de hand dat een groot percentage van de rechthebbenden inderdaad aan de regeling deelnam. De afschaffing van de VUT moet daarom bijna per definitie impliceren dat bepaalde leeftijdscategorieën door blijven werken waar dezelfde leeftijdscategorieën dat ten tijde van de VUT niet deden.

Het effect van een verhoging van de AOW-leeftijd zal anders zijn dan bij de VUT. Momenteel stoppen veel ouderen met werken twee of drie jaar voor de 65-jarige leeftijd (Commissie Arbeidsparticipatie, 2008). Als dit een persoonlijke beslissing is van de oudere werknemer zelf en gebaseerd is op een rationele kosten-batenanalyse, zal de, eventueel vervroegde, pensioneringsdatum minstens deels meeschuiven met de wettelijk vastgestelde AOW-leeftijd. Inderdaad veronderstelt het CPB in de berekeningen over de verhoging van de AOW-leeftijd een, zij het beperkt, positief effect op de arbeidsparticipatie van ouderen ter waarde van een miljard euro (CPB, 2009). In de eerste kolom van tabel 2 worden de berekeningen van het CPB samengevat.

Als de pensioneringsbeslissing echter meer door de werkgever wordt opgelegd, kan het zeer riskant zijn om de AOW-leeftijd te verhogen. Hierbij speelt mee dat de vraag naar arbeidskrachten vooral een vraag naar jongeren is. In de kennismaatschappij raakt de kennis van de oudere werknemer immers steeds sneller versleten en worden oudere werknemers eerder een verliespost in het bedrijf. Een vrij voor de hand liggend gevolg is dat werkgevers er dan voor kiezen ouderen eerder te ontslaan, en zij zullen

dan ook minder makkelijk een nieuwe baan vinden. Verhoging van de AOW-leeftijd verslechtert dan de arbeidsmarktpositie van oudere werknemers. Ook als ze langer zouden willen werken, zal dat door de afnemende vraag door werkgevers niet mogelijk zijn. Er is dan geen vraag naar het door het CPB berekende extra arbeidsaanbod door 70.000 oudere personen. Het positieve participatie-effect van een miljard euro doet zich dan niet voor. Bovendien zou hierdoor de weglek naar sociale-zekerheidsuitkeringen verdubbelen, aannemende dat het extra aanbod op de arbeidsmarkt wordt geleid naar een uitkering. In dit scenario is de helft van de opbrengst van vier miljard euro, zoals die door het CPB is berekend, al verloren. Het CPB neemt daarboven aan dat ook de pensioenleeftijd voor de aanvullende pensioenen door de sociale partners wordt verhoogd. Het is niet erg waarschijnlijk dat vakbonden hiermee akkoord zullen gaan. Als de pensioenleeftijd daarom ongewijzigd blijft, zullen de pensioenpremies moeten stijgen om het pensioentekort, dat ontstaat door de hogere AOW-leeftijd, aan te vullen. Aangezien deze premies aftrekbaar zijn voor de inkomstenbelasting, zal dat tot een lagere belastingopbrengst voor de overheid leiden van, naar schatting, twee miljard euro, waarmee het positieve budgettaire effect van de hogere AOW-leeftijd inmiddels tot nul is gereduceerd. Gegeven een aantal andere door het CPB (2009) ook meegenomen effecten ontstaat dan een negatief budgettair effect van twee miljard euro, zoals in de kolom Alternatief van tabel 2 is weergegeven.

Als de effecten van een verlaging symmetrisch zijn ten opzichte van een verhoging van de AOW-leeftijd, zou een verlaging naar 63 jaar slechts een beperkt negatief budgettair effect hebben. Deze maatregel zou zo ingericht kunnen worden dat het ouderen aanspoort om aan het werk te blijven en werkgevers er niet toe aanzet om oudere werknemers te ontslaan, al dan niet met een vertrekregeling. Het budgettair effect kan dan zelfs positief uitvallen. Als ouderen met hun AOW-uitkering kunnen blijven doorwerken en de werkgever niet verplicht is het oude salaris door te blijven betalen, zijn oudere werknemers immers niet langer een verliesgevende werkkraft. Verlaging van de AOW-leeftijd versterkt de positie van ouderen en kan er daarom toe bijdragen dat zij langer blijven werken. Zoals uit tabel 2 blijkt worden de extra kosten van vier miljard euro als gevolg van hogere AOW-uitkeringen in ieder geval deels gecompenseerd door lagere werkloosheids-uitkeringen ter waarde van een miljard euro en een toename van de opbrengst van de indirecte belastingen ter waarde van een miljard euro door de hogere koopkracht van ouderen. Per saldo zal een positief effect op de financiële houdbaarheid van het AOW-stelsel resulteren, naarmate de arbeidsparticipatie door ouderen door deze maatregel meer dan twee miljard euro opbrengt.

Tabel 2

Effecten verhoging of verlaging AOW-leeftijd voor overheidsbudget (in miljard euro).

	AOW-leeftijd 67 jaar		AOW-leeftijd
	CPB (2009)	Alternatief ¹	63 jaar
AOW-uitkeringen	+4	+4	-4
Weglek naar sociale zekerheid	-1	-2	+1
Extra belastingopbrengst door lagere pensioenpremies	+1	-2	0
Hogere box-3 opbrengst	+1	0	0
Lagere opbrengst indirecte belastingen	-1	-1	+1
Effect toenemende participatie ouderen	+1	0	+2
Overig	-1	-1	0
Totaal effect	+4	-2	0

¹ In dit alternatieve scenario wordt aangenomen dat de participatie van ouderen niet toeneemt, maar dat de werkloosheid onder hen verdubbelt. Bovendien dalen de pensioenpremies niet, zodat er geen hogere belastingopbrengst voor de overheid resulteert.

Tot slot

De verhoging van de AOW-leeftijd miskent de negatieve effecten voor de ouderen die er het slechtst aan toe zijn. De vangnetfunctie van de AOW, die de SER in zijn advies van 1954 zo centraal stelde, wordt daarmee geweld aangedaan. De voorstanders van een hogere AOW-leeftijd nemen voorts de waarde van vrije tijd, die toeneemt met een stijging in de welvaart, niet mee in hun beschouwingen. Ten slotte is men ongefundeerd optimistisch over de arbeidsmarktpositie van ouderen. Een verlaging van de AOW-leeftijd naar 63 jaar, met de uitdrukkelijke mogelijkheid voor 63-jarige werknemers om door te werken onder behoud van de AOW-uitkering zou aan alle hierboven genoemde argumenten recht doen. Ten eerste verbetert het de positie van de armste en meest ongezonde bejaarden. Ten tweede stelt het mensen in staat een welvaartswinst te boeken door de mogelijkheid met 63-jarige leeftijd met pensioen te gaan. Ten derde, echter, wordt het voor ouderen aantrekkelijker om door te blijven werken, terwijl werkgevers hen niet langer als een verliespost hoeven te beschouwen. Dit zal de participatie van ouderen vergroten in plaats van verlagen, zoals bij een verhoging van de AOW-leeftijd waarschijnlijk is.

LITERATUUR

- Beckers, I. en H. Langenberg (2006) *Hoge arbeidsdeelname, maar lage arbeidsduur. Sociaal-economische trends*, kwartaalpublicatie 2008(4). Den Haag: CBS.
- Beer, P. de (2009) *Krapte arbeidsmarkt verdwijnt uit het zicht*. *ESB*, 94(4566), 504-506.
- Beetsma, R. en W. Romp (2009) *Moderne pensioenen en AOW geen onderwerp voor de SER*. www.mejudice.nl/node/183.
- Broese van Groenou, M. (2003) *Ongelijke kansen op een goede oude dag*. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 34(5), 196-208.
- Commissie Arbeidsparticipatie (2008) *Naar een toekomst die werkt*. Den Haag: Ministerie van SZW.
- CPB (2009) *Houdbaarheidseffect verhoging AOW-leeftijd*, CPB-notitie aan de SER. Den Haag: CPB.
- Heeringa, W. en L. Bovenberg (2009) *Langer leven, later AOW*. *ESB*, 94(4566), 500-503.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2009) *AOW-notitie*. Den Haag: SZW.
- SCP/CBS (2007) *Armoedemonitor 2007*. Den Haag: SCP/CBS.
- SER (1954) *Advies inzake de wettelijke ouderdomsverzekering*. Publicaties van de Sociaal-Economische Raad, advies nr 1954(3). Den Haag: SER.
- SER (1999) *Advies over bevordering arbeidsdeelname ouderen*, advies nr 1999(18). Den Haag: SER.
- Verbon, H. (2009a) *Reactie op: Van ouderenparticipatie naar -allocatie*. *ESB*, 94(4561), 347-348.
- Verbon, H. (2009b) *Het verhogen van de AOW-leeftijd volgens minister Donner*. *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, 42(3), 133-140.
- Wijnbergen, S. van (2006) *Als we nu stil blijven zitten, ontploft de AOW*. *Trouw*, 31 augustus 2006.